SCRIITORI CLASICI SUB CENZURA *POST IMPRIMATUR*: ION GHICA ȘI NICOLAE FILIMON

RADU PAVEL GHEO*

1. DESPRE CENZURA COMUNISTĂ – GENERALITĂȚI ȘI RELATIVIZĂRI

Deși după 1989, odată cu căderea regimului totalitar comunist, au apărut numeroase studii, mărturii, documente și mărturii despre cenzură, subiectul pare departe de a fi epuizat. Nu doar pentru că e unul (încă) apropiat în timp. Nu doar pentru că urmele cenzurii se simt încă în literatura română – fiindcă nu s-au recuperat ori restaurat toate textele mutilate în comunism (poate nici nu se vor recupera vreodată), ba chiar, cum am arătat altundeva[1], texte trunchiate de cenzură circulă în continuare și astăzi în forma lor incompletă, epurată ideologic în timpul comunismului, fie prin intermediul bibliotecilor publice și universitare ce dețin bogata producție de carte din acea epocă, fie prin reeditări postdecembriste grăbite și neactualizate ale volumelor cenzurate înainte de 1990. Ci și pentru că în perioada comunistă fenomenul cenzurii (care, ca realitate socială, a existat dintotdeauna, într-o formă sau alta, în orice societate și în orice epocă) a luat o formă nemaintâlnită, o formă ea însăși totalitară. O analiză rezumativă, ce atinge esența problemei, face Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii române*:

> „În realitate, cenzura comunistă este una de tip nou, ca să folosim o expresie uzuală din lexicul marxist-leninist. Are câteva caracteristici pe care merită să le trecem rapid în revistă. Înainte de orice, se înfăptuieşte printr-o instituţie specializată a partidului-stat. [...] De regulă, în istorie, procesele contra opiniei au căzut în competenţa justiţiei (eclesiastice, în Evul Mediu, militare, în timp de război, civile, în democraţiile moderne). Doar regimurile comuniste au inventat un aparat specializat. Şi încă în stare de o cenzură *totală*: aplicată asupra tuturor domeniilor, preventiv sau ulterior, în informaţie, creaţie etc., ca şi în difuzarea şi interpretarea lor, la toate nivelele, tematic, ideatic, stilistic, făcând din recomandare obligaţie, interzicând, amputând sau completând textele, exercitând cel mai eficient cu putinţă control asupra opiniei publice şi private. Nimic asemănător în toată istoria. Cenzura comunistă a fost o veritabilă industrie de control, aservire şi manipulare a ideilor oamenilor” (Manolescu 2008: 890 [subl. a.]).

* Universitatea de Vest din Timișoara, România (pavel.radu@e-uvt.ro).

[1] Radu Pavel Gheo, *Alecu Russo și remanențele cenzurii comuniste*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, Seria Științe Filologice, nr. LXI, 2023, p. 7–39.

ALIL, t. LXV, 2025, București, p. 139–164
https://www.doi.org/10.59277/ALIL.2025.10

Oricine a studiat perioada comunistă, fie el istoric, economist, sociolog, critic literar, lingvist etc., poate confirma validitatea acestei descrieri. Puterea absolută la care aspira partidul-stat presupunea în mod obligatoriu controlul discreționar asupra tuturor domeniilor vieții individului și colectivităților, precum și capacitatea de a le modela – freudian, aș zice – nu doar prezentul, ci și trecutul, atât memoria individuală, cât și cea colectivă. Iar zona cea mai afectată a fost, poate, cea a culturii scrise. Nimic din ce se tipărea sau/și se publica nu scăpa filtrelor cenzurii. În special literatura, din pricina funcțiilor sale educative și simbolice, identitare și de divertisment și, câteodată, mobilizatoare, a fost supusă unui control strict, ce implica atât epurările de texte neconvenabile sau cu potențial subversiv, cât și ajustarea (fără scrupule) a unor scrieri considerate necesare sau „utile" prin fragmentare, selecție și decupare, rescriere sau orice altă formă de intervenție. Considerentele estetice, valoarea literară sau – în cazul reeditărilor – fidelitatea față de textul original și față de intențiile autorilor erau complet obnubilate de finalitățile ideologice. Altfel spus, se publica doar ceea ce îi era util și necesar partidului unic sau – într-o fază mai târzie, odată cu destalinizarea șovăielnică și mica liberalizare de la mijlocul anilor 1960 – ceea ce nu îi contrazicea ideologia, statutul dominant, trecutul inventat și acțiunile prezente.

După 1989 procedurile și modul de funcționare ale cenzurii au fost analizate în profunzime, cu pricepere și discernământ, în zeci de volume și sute de studii. Cu toate acestea, încă au mai rămas multe lucruri nedezvăluite și nenumărate aspecte neanalizate. Printre ele, însăși stranietatea propagării, vreme de decenii, a unei literaturi deformate – prin intermediul unor autori, îngrijitori de ediții și redactori conștienți de falsitatea pretențiilor de onestitate filologică – în rândurile unui public la rândul lui (mai mult sau mai puțin) conștient de existența filtrelor prin care „scăpau" ca prin strungă scrierile clasicilor sau ale contemporanilor, adesea „tunse" de pasajele neconvenabile. Din această perspectivă, nu pot decât să mă raliez opiniei lui Eugen Negrici, care sugerează că „peisajul literaturii scrise sub comunism ar putea deveni incitant (mai incitant chiar chiar decât peisajul literaturii scrise în vremuri de normalitate) tocmai prin nefirescul lui, prin povestea dramatică pe care o conține fiecare falie și fiecare formă de relief. El seamănă cu priveliștea stranie a atolului Mururoa sau a Cernobîlului după dezastru" (Negrici 2019: 683).

Modul de organizare și maniera de lucru ale cenzurii sunt în general cunoscute, grație unor cercetări și studii ample, comprehensive, ce oferă atât o perspectivă diacronică, cât și una comparatistă asupra fenomenului – iar aici amintesc, strict subiectiv și fără a epuiza bogata bibliografie din domeniu, lucrarea Lilianei Corobca *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România* (apărută la Editura Cartea Românească în 2014), volumul *Cenzura în spațiul cultural românesc*, coordonat de Marian Petcu și publicat de Editura Comunicare.ro în 2005, precum și antologia de studii și mărturii *Cenzura în România*, coordonată de Ilie Rad și apărută în 2021 la Editura Tribuna din Cluj-Napoca.

Dincolo însă de modul de organizare și liniile directoare impuse instituțiilor responsabile cu cenzura – fie că e vorba de Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor (DGPT), fie, după 1977, de redactorii din edituri și de la reviste, precum și de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, care a înlocuit (neoficial) DGPT –, aspectul cel mai

interesant – și mai echivoc, mai greu de sistematizat și cuantificat – al procesului cenzorial mi se pare că îl reprezintă maniera concretă în care acționau cenzorii asupra textelor literare sau de alt gen. În încercările de a determina regulile, cheile de lectură, criteriile sau normele pe baza cărora operau lectorii/cenzorii însărcinați cu epurarea unui text de pasajele neconforme (ideologic, moral, istoric etc.), am ajuns la concluzia că, dincolo de cele câteva direcții general valabile, impuse ideologic de „linia" partidului comunist, respectivele reguli și restricții nu au avut un caracter normativ strict. Altfel spus, odată ce un volum oarecare ajungea pe mâna cenzorului desemnat, era imposibil să stabilești altfel decât cu aproximație ce pasaje, fragmente, cuvinte sau chiar texte integrale vor fi suprimate din acel volum. Cenzorii înșiși erau nu o dată acuzați de lipsă de vigilență sau, alteori, de exces de zel, după cum arată Liliana Corobca în volumul menționat mai sus (vezi subcapitolul „Categorii de cenzuri", în Corobca 2014: 177–187). După cum spune cercetătoarea citată: „Atunci când cercetătorii au încercat să stabilească anumite criterii sau principii, pe baza cărora activa cenzura, concluziile lor, aproape unanime, au fost că aceasta era, de fapt, lipsită de orice criterii" (Corobca 2014: 160).

Acest relativism, această inconstanță – ușor de dovedit din documentele oficiale, aflate în arhivele naționale – țineau, cum e și firesc la o activitate ce presupune un grad mare de decizie individuală (deci de subiectivism), atât de acribia și conștiinciozitatea lectorului desemnat, cât și de competența lui în domeniu, dar (nu în ultimul rând) și de nivelul său ideologic, de gradul său de implicare politică. „Un lector bun trebuie să aibe [*sic!*] un nivel politic și ideologic ridicat", afirmă Moise Rosenzweig, directorul sectorului „Tipărirea Presei Centrale", la o consfătuire a DGPT din 12–14 iunie 1958, conchizând ulterior: „Noi trebuie să privim munca noastră cu un cald sentiment, căci ea este o muncă politică, căci ea apără cuceririle dictaturii proletariatului, și prin aceasta grăbește și construirea socialismului în țara noastră"[2]. Directorul în cauză, enunțând linia directoare a partidului, subliniază finalitatea strict ideologică a activității cenzurii, ce ignoră sau pune în plan secund valoarea artistică a unei creații literare.

Una dintre marile probleme cu care s-a confruntat cenzura în perioada comunistă a fost recuperarea operelor și autorilor clasici ai literaturii române, „moștenirea clasică", cum o numește Liliana Corobca, o moștenire non-comunistă, burgheză, „retrogradă" și, prin urmare, cu o încărcătură imensă de probleme ideologice. Aceste scrieri, dintre care o mare parte erau deja consacrate ori chiar canonice încă dinainte de instaurarea comunismului în România, necesitau un alt tip de lectură și redactare (cenzurare) decât textele contemporane, scrise în anii comunismului. Cele din urmă erau supuse unei lecturi minuțioase și suspicioase *ante imprimatur*, adică încă înainte de a fi tipărite. În cazul textelor scrise și publicate în anii regimului comunist, versiunea lor tipărită trecea obligatoriu printre furcile caudine ale cenzurii: orice carte, orice poem, orice articol critic sau eseu aveau nevoie de vizele obligatorii („bun de imprimat" și „bun de difuzat"), care erau date

[2] Extras din Arhivele Naționale Istorice Centrale, Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dosar 14/1958, fila 48, *apud* Corobca 2014: 186.

doar după o lectură atentă și adesea corectivă. În majoritatea copleșitoare a cazurilor versiunea cenzurată a textelor – fie că era vorba de volume integrale sau de texte apărute în reviste periodice – era și prima lor versiune publicată, beneficiind și de acordul (silit) al autorului[3], care de obicei a rămas și versiunea definitivă, eventualele reeditări ulterioare raportându-se la această versiune/ediție princeps. Excepțiile pot fi numărate pe degete și pot face oricând obiectul unui alt (și interesant) studiu.

Operele autorilor interbelici sau antebelici erau însă cu totul altceva și ridicau un alt gen de probleme. Ele apăruseră în versiuni deja consacrate, ce conțineau (sau cenzorii considerau că ar conține) fragmente, replici, idei, situații ori chiar cuvinte nepotrivite, retrograde, subversive ori „dușmănoase", versiuni despre care se considera că atentau la stabilitatea și preeminența orânduirii socialiste. Prin urmare, ele nu puteau fi reeditate în forma lor inițială. Pe de altă parte, tot din considerente strategice, la un moment dat s-a considerat că nu puteau fi nici eliminate complet din istoria literaturii autohtone, ci, pe cât posibil, recuperate într-o formă ajustată, conformă cu cerințele ideologice ale noii orânduiri socialiste. De aceea evaluarea, selecția și decizia de publicare s-au făcut individualizat, de la caz la caz, de la autor la autor, iar publicarea lor a presupus altă strategie – sau alte strategii, adaptate la situațiile concrete. Marian Popa explică pe scurt, în *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, maniera tranșantă de acțiune a cenzurii, specifică epocii, în funcție de statutul și situația civilă a scriitorilor selectați pentru republicare:

> „Reeditările apar revăzute de autorii încă în viață aflați în țară, modificările uneori determinate de referate editoriale au un rol de conformare politică, fiind adaosuri de explicitare sau *eliminări de accente socotite excesive* [subl. n.]. [...] Dacă autorul a murit, intervenția este executată fără remușcări de editori" (Popa 2009: II, 127).

Simplificând lucrurile și apelând la un caz clasic: atunci când Partidul a considerat că reeditarea operei lui Eminescu (sau Nicolae Filimon sau Vasile Alecsandri) ar fi utilă propagandistic, ideologic, social, a aprobat publicarea treptată și *selectivă* a acesteia, decupând și fragmentând texte, eliminând fără rețineri inconvenabilul și acordând bunul de tipar /imprimare și de difuzare unor volume epurate masiv – așadar, falsificând atât opera, cât și personalitatea auctorială, și modelând un Eminescu (sau un Filimon, sau un Alecsandri) pentru uzul partidului și al societății socialiste. Inevitabil, procedura trimite cu gândul la tehnicile de ștergere și remodelare a memoriei istorice din *1984* al lui George Orwell – atâta doar că pe termen lung, după căderea comunismului, au supraviețuit atât edițiile originale, necenzurate, ale autorilor clasici de dinainte de instaurarea comunismului, cât și cele cenzurate, editate în anii comunismului și epurate de fragmentele sau textele neconforme ideologic. (Și, desigur, au putut fi recuperate și scrierile interzise integral de dictatura comunistă, cum ar fi, de exemplu, romanul *Rusoaica* al lui Gib Mihăescu sau volumul polemic al lui Panait Istrati *Spovedania unui învins*.)

[3] Confruntările, conflictele, jocurile subversive și – în unele cazuri – chiar complicitățile între autori și lectori/cenzori reprezintă o altă fațetă extrem de interesantă și revelatorie a cenzurii în România comunistă, însă ele nu constituie obiectul studiului de față.

Din acest motiv, am considerat că putem distinge – oarecum simplist și grosier, dar eficient – două modele mari de acțiune cenzorială concretă asupra textelor: cenzura *ante imprimatur*, la care au fost supuse textele inedite propuse spre publicare (indiferent de domeniul de referință), și cenzura *post imprimatur*, exercitată asupra unor texte deja publicate și care, prin decizia pur politică a responsabililor ideologici ai partidului, au fost propuse și acceptate pentru reeditare. Diferența esențială dintre cele două tipuri de cenzură este că intervențiile în textele cenzurate *post imprimatur* – cele care ne interesează aici – sunt ușor de reperat, mai ales că, dintr-o probitate științifică ce merită subliniată, lectorii/cenzorii cărților reeditate în anii comunismului au marcat aproape întotdeauna pasajele eliminate cu faimoasele croșete [...], care îi semnalau cititorului avizat trunchierea operei originale. Prin urmare, analiza comparativă a acestor reeditări, prin colaționare cu versiunile originale, necenzurate, ne oferă posibilitatea de a deduce fie și măcar o parte dintre principiile, criteriile și chiar idiosincrasiile ce dirijau acțiunile cenzorului – el însuși supravegheat în activitatea sa de foruri superioare din sistemul editorial și al publicațiilor comuniste. Sau, dacă nu, cel puțin să putem susține cu argumente ideea inexistenței unui set de norme și criterii unitare care să fi dirijat acțiunile cenzorilor, așa cum sugera Liliana Corobca. Fiindcă, pe de altă parte, aceeași cercetătoare remarca existența unei perspective diferite în rândurile celor implicați:

> „Chiar dacă tabloul criteriilor cenzoriale nu este neapărat unul clar, cenzorii au operat întotdeauna pe baza unor principii ferme. Ei au avut, de fapt, întotdeauna niște criterii scrise și nescrise de cenzurare. Desigur, nu întotdeauna literaturii artistice acestea i se puteau aplica, iar uneori criteriile erau atât de cuprinzătoare sau vagi, încât puteau cuprinde toată literatura momentului, fără excepții" (Corobca 2014: 161).

2. CENZURA *POST IMPRIMATUR* – MODURI DE MANIFESTARE

Cenzura *post imprimatur* s-a manifestat în mai multe feluri și a îmbrăcat mai multe forme (cenzura în sine, indiferent de domeniul în care a acționat – în regimul comunist ea a existat pretutindeni și permanent –, a luat aspecte din cele mai diverse, esențială fiind realizarea scopului ei fundamental: de control și restricționare a tuturor mijloacelor de informație, fie ele formale sau informale). Generalizând și, evident, simplificând puțin, am putea decela trei forme principale de cenzură *post imprimatur*, primele două fiind de tip *interdictiv*, iar ultima de tip *corectiv-mutilant*:

a) interdicția integrală sau parțială a unui autor sau a unor opere de autor;

b) retragerea din circulație a unor scrieri acceptate inițial pentru tipărire și difuzare de cenzura regimului;

c) publicarea fragmentară/selectivă a unor autori sau opere, cu extirparea „chirugicală" a pasajelor neconvenabile (marcată de obicei prin croșete).

Interdicția integrală a reprezentat prima – și cea mai persistentă – formă de cenzură *post imprimatur*. Referindu-se la autorii și cărțile publicate înainte de venirea la putere a Partidului Comunist, Liliana Corobca distinge în atitudinea noului

regim față de acest corpus de texte trei etape distincte, prima dintre ele reprezentând o ilustrare amplă a acestei forme de cenzură și manifestându-se „în primul rând prin interzicerea și arderea în masă a cărților publicate până în 23 august 1944. Clasicii au fost, de asemenea, distruși, de obicei fără criterii (nu erau nici «fasciști», nici «legionari»), unora interzicându-li-se chiar întreaga operă" (Corobca 2014: 187). Ideologii Partidului Comunist au elaborat numeroase broșuri de uz intern cu liste de publicații interzise sau, în unele cazuri, secretizate, incluse în fonduri speciale, faimoasele „fonduri secrete" cu acces restricționat ale marilor biblioteci din țară.

Începutul îl face un decret-lege din 2 mai 1945, contrasemnat de regele Mihai I, în care – dintr-o necesitate istorică evidentă, combinată cu presiunile Uniunii Sovietice în direcția preluării controlului asupra statului român prin intermediul Partidului Comunist – se decide „retragerea imediată din circulație a publicațiilor periodice și neperiodice, reproducerilor plastice și grafice, filmelor, discurilor, medaliilor și insignelor metalice având un caracter de tip fascisto-hitlerist sau conținând elemente de natură a dăuna bunelor relații ale României cu Națiunile Unite și Uniunea Sovietică" (*apud* Costea, Király, Radosav 1995: 67). O primă listă de publicații interzise apare chiar mai înainte, în martie 1945, publicată în Monitorul Oficial. Sunt interzise toate publicațiile ce conțin propagandă sau ideologie fascistă, nazistă ori legionară, texte originale sau traduceri aparținându-le unor autori ca Adolf Hitler, Benito Mussolini, Corneliu Zelea-Codreanu, Ioan Moța, A.C. Cuza, dar și scrieri referitoare la luptele românilor pe Frontul de Est, precum și „*atlasele, ghidurile și pliantele turistice* ale României, întrucât ele încorporau și date despre Bucovina și Basarabia" (Costea, Király, Radosav 1995: 70 [subl. a.]). În 1946 este concepută o listă mult mai amplă, cuprinsă în broșura *Publicațiile scoase din circulație până la 1 iunie 1946*, urmată de altele, precum *Publicațiile interzise pînă la 1 mai 1948* (1948) și *Publicațiile interzise. Supliment 1. 1 mai–1 noembrie 1948*. Numărul publicațiilor interzise crește vertiginos, astfel încât „față de cele 2.000 de titluri incluse în ediția 1946, acum se ajunge la 8.000 de titluri" (Costea, Király, Radosav 1995: 75), iar motivația interzicerii lor se extinde ideologic la lupta împotriva „imperialismului" și „reacționarismului" antisovietic:

> „În literatura dintre cele două războaie, burghezo-moșierimea a cultivat cu predilecție tema ponegririi primei Țări a Socialismului, a Uniunii Sovietice. Datorită acestei sistematice campanii, chiar scriitorii ce se pretindeau «democrați» răspândeau în cărțile lor ideile fasciste și antisemite. Ideile reacționare erau cu atâta încăpățânare propagate, încât ele ajunsese [sic!] a-și dovedi prezența lor până și în efortul metaforic al scriitorilor. [...] Se înțelege că această situație cerea o grabnică remediere. Problema epurării cărților cu conținut reacționar s-a pus din primul moment al răsturnării regimului antonescian" (Frunză 2003: 9)[4].

Sunt interzise fie opere integrale, fie doar anumite ediții ale lor. Lista conține nu doar selecții de titluri prohibite din creația unor autori (*cenzura de conținut*),

[4] Volumul citat conține de fapt reproducerea anastatică a broșurii *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, cu o scurtă prefață a editorului Victor Frunză.

ci și autori interziși integral din motive politice (*cenzura la persoană*), cum ar fi I.Al. Brătescu-Voinești, Nichifor Crainic sau Octavian Goga. În dreptul numelui celui din urmă apar în broșura citată douăzeci de titluri interzise, inclusiv volumul de *Poezii* din 1905, cu specificația „toate ediţiile". Apare aici și Mihail Sebastian, doar cu un titlu – *Cum am devenit huligan* (în mod ciudat, nu și cu *De două mii de ani...*). E interzisă și ediția din 1943 a *Hronicului vechimei a româno-moldo-vlahilor* de Dimitrie Cantemir, îngrijită de D. Murărașu. În broșură sunt menționate, desigur, toate scrierile teoretice și istorice ale unor oameni politici din vechiul regim, dar și textul omului politic de stânga Constantin Titel Petrescu *Ce este socialismul* din 1945. Sunt interzise câteva dintre cărțile lui Mircea Eliade (nu toate!), dintre volumele publicate de Emil Cioran în perioada interbelică doar *Schimbarea la față a României*, câteva ediții din creația lui Mihai Eminescu (în special cele conținând scrierile politice) etc.

Broșura nu conține o listă definitivă cu autorii interziși: așa ceva nici nu era posibil în epocă, când considerentele politice, dominante în evaluarea literaturii acceptate și acceptabile, se modificau în funcție de mutațiile din câmpul puterii și de evoluția raporturilor României cu Uniunea Sovietică și cu lumea occidentală. În studiul lui Ionuț Costea, István Király și Doru Radosav *Fond secret. Fond „S" Special* din 1995 sunt reproduse mai multe liste ulterioare (tot „de circulație internă", adică pentru angajații din sistemul de cenzură) cu scrieri *nedifuzabile* (nuanțele sunt importante pentru regim), despre care, într-un set de „Instrucțiuni" de la început, se precizează: „Această broşură cuprinde o serie de cărţi, al căror conţinut este, fie direct sau indirect, duşmănos regimului, fie semănător de confuzie. Din diferite motive ele n-au fost trecute în broşura *Publicaţiile interzise*. Totuşi difuzarea în masă a acestor cărţi nu este de dorit. De aceea s-a alcătuit această broşură de circulaţie internă" (*apud* Costea, Király, Radosav 1995: 189). Aici apar, spre surprinderea cititorului de azi, și câteva texte ale întemeitorilor comunismului, Karl Marx (*Salarii, preț, profit* și *18 Brumar*) și Friedrich Engels (*Războiul țăranilor germani*), dar și numeroși autori clasici ai literaturii române: Ion Agârbiceanu, Vasile Alecsandri, Lucian Blaga (nu integral), câteva ediții din operele lui Ion Creangă, iarăși Mircea Eliade (de data aceasta pe listă apare și *Maitreyi* cu „toate operele", adică edițiile), Panait Istrati („*Chira Chiralina*. Și orice alte opere"), câteva ediții ale operelor lui Constantin Negruzzi, ba chiar și *Povestea vorbei* a lui Anton Pann („Toate edițiile în toate editurile"), precum și multe altele.

În decursul anilor, unele titluri și unii autori au fost recuperați, „reabilitați" și reeditați, dar tot sub controlul strict al cenzurii, care în multe cazuri a urmărit și supravegheat ceea ce am numit mai sus, la punctul c), *publicarea fragmentară*, cu eliminarea pasajelor ce contraveneau ideologiei oficiale a regimului de la un moment dat – care, la rândul ei, a suferit modificări și ajustări de-a lungul celor peste patru decenii de comunism, ajustări reflectate în relaxarea sau înăsprirea actelor de cenzură. După cum scrie Liliana Corobca, „Specificul acestei perioade" [1949–1958] „constă în faptul că, pe de o parte, autorii clasici erau reeditați, publicați și, pe de alta, aceiași autori, dar în ediții anterioare anilor '50, necenzurate așadar, erau epurați din biblioteci" (Corobca 2014: 188).

Retragerea din circulație a unor scrieri acceptate inițial pentru tipărire și difuzare a fost un proces continuu, desfășurat pe parcursul deceniilor amintite, și s-a manifestat în general în cazul scrierilor publicate cu aprobarea DGPT și a altor mecanisme de cenzură ce au înlocuit-o neoficial din 1977 până în 1989. În această categorie nu există o listă oficială propriu-zisă, nici măcar una reînnoită periodic; avem mai degrabă autori intrați sub interdicție sau opere retrase de pe piață din motive dintre cele mai diverse (și, uneori, obscure). Găsim aici autori care au intrat în conflict cu regimul și au primit interdicție de publicare pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, autori care s-au manifestat public împotriva regimului, de cele mai multe ori în diverse mass-media din afara țării și în special la posturile de radio interzise de regim (ca Europa Liberă sau Vocea Americii), autori care au emigrat sau au plecat ilegal din România, dar și volume sau texte izolate, interzise sau retrase de la difuzare, fără ca asta să afecteze vizibil scrierile ulterioare (sau anterioare) ale autorilor în cauză.

Există, de exemplu, o listă lungă de autori interziși după plecarea (sau fuga) în Occident, unde mulți dintre ei s-au manifestat critic la adresa regimului comunist. Cazul cel mai notoriu este, probabil, cel al prozatorului Petru Dumitriu, unul dintre scriitorii de prima linie ai regimului din anii 1950: după ce, în urma unei călătorii în Republica Democrată Germană, trece ilegal din Berlinul de Est în Berlinul de Vest și rămâne în Occident, cărțile sale sunt scoase din librării, din biblioteci (i se elimină inclusiv fișele cărților din cartotecile bibliotecilor), orice referire la persoana sau la scrierile sale este prohibită, iar scriitorul în cauză dispare oficial din istoria literară a României. Același lucru se va întâmpla cu zeci de scriitori și oameni de litere care au părăsit România ilegal sau chiar legal, prin emigrare, de la Petru Popescu și Dumitru Țepeneag până la Matei Călinescu, Ion Negoițescu și Herta Müller, ca să dau doar câteva exemple. Până și citarea lor sau a scrierilor acestora era interzisă. Pe o listă din iulie 1988 cu autori și opere retrase din circuitul public, realizată de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Cluj și expediată tuturor bibliotecilor din județ (listă reprodusă în volumul citat *Fond secret. Fond „S" Special*), apar, de exemplu, Camil Baciu (emigrat în Franța în 1969) cu două romane SF, criticul Nicolae Balotă cu întreaga operă, Ion Caraion (care primise azil politic în Elveția în 1981) cu întreaga operă, Gabriela Melinescu (stabilită în Suedia în 1975) cu întreaga operă, Al. Monciu-Sudinski (emigrat politic în Suedia în 1978) cu întreaga operă, Virgil Nemoianu (stabilit în Statele Unite în 1975) cu întreaga operă, poetul ieșean Mihai Ursachi (emigrat în Statele Unite în 1981 – dar întors în țară după căderea comunismului) cu întreaga operă și mulți alții.

Uneori intervenția cenzurii nu afecta autorii sau opera lor pe ansamblul ei, ci doar titluri individuale, acceptate inițial spre publicare și apoi retrase în urma unei „răzgândiri" a autorităților responsabile. În masiva sa *Istorie a literaturii române de azi pe mâine*, Marian Popa menționează o serie de cărți tipărite, dar retrase din librării și biblioteci la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, printre care găsim antologia lui Nicolae Manolescu *Poezia română modernă de la George Bacovia la Emil Botta* din 1968, volumul de versuri *Unu* al lui Constantin Abăluță

(1970), romanul *Absenții* de Augustin Buzura (1970), volumul de proză scurtă *Rebarbor* al lui Al. Monciu-Sudinski (1970), *Captivitatea cercului* de Nora Iuga (1970) (vezi Popa 2009: II, 112). Toți acești autori au publicat ulterior alte cărți; retragerea volumelor amintite nu pare să le fi creat probleme. (Amar-ironic mi se pare cazul lui Alexandru Monciu-Sudinski. După retragerea din librării și topirea volumului său de proză *Rebarbor,* scriitorul va reuși să publice două volume de pseudoreportaje cu potențial subversiv, care trec totuși de cenzură: *Caractere* în 1973 și *Biografii comune* în 1974 – *Caractere* a fost chiar recompensat oficial cu premiul Comitetului Central al U.T.C. pentru reportaj. Apoi, după doar patru ani, în urma exilului lui Monciu-Sudinski în Suedia, *toate* scrierile sale sunt eliminate din librării și biblioteci publice și orice referire la ele este interzisă.)

„Cenzura", scrie Marian Popa, care încearcă la rândul lui să sistematizeze și să structureze istoric fenomenul,

> „a reflectat, nu numai în comunism, tensiunile politice și morale interne și externe. Există perioade de relaxare, care determină o toleranță sporită, și altele de criză, în care ea iese din anonimat. În România postbelică, instituția pare a răspunde însă numai unei succesiuni de crize cu serii diferențiate calitativ de metode moderatoare" (Popa 2009: II, 111).

Existența acestor variații istorice (influențate de linia ideologică schimbătoare a partidului unic), variații care modifică regulile jocului sau cel puțin accentele cenzoriale, combinată cu lipsa unor criterii foarte ferm definite de exercitare a actului cenzorial și cu subiectivismul inerent al cenzorilor propriu-ziși (sârguința, obediența, teama sau îndrăzneala unora sau altora), i-a făcut pe cercetătorii fenomenului să remarce (oximoronic) sistematica lipsă de coerență a unei instituții menite să remodeleze coerent, falsificând întreaga noastră memorie culturală și istorică.

Poate cazul cel mai interesant – pentru că poate oferi o imagine „la firul ierbii" a activității cenzorilor și a mecanismului motivațional din spatele ei – îl reprezintă cenzura „pe bucăți", adică ***publicarea fragmentară/selectivă*** a unor autori sau opere. În cazul textelor de mai mică întindere – cum este cazul poeziilor, al articolelor critice, eseurilor și publicisticii în general – procedura era mai simplă și, în principiu, nu lăsa urme vizibile decât pentru specialiștii în literatură. În locul edițiilor complete sau al reeditărilor oneste, integrale, ale volumelor unor autori recuperați ori reintegrați în circuitul literar după „pârjolul" din anii 1949–1953, autoritățile responsabile au optat să le selecteze parcimonios textele după criteriile restrictive ideologic ale epocii. Astfel, autorii reeditați, trecuți prin filtrul cenzurii *post imprimatur*, ajungeau la cititori în ediții *ad usum populi*, din care erau omise programatic poeziile „reacționare", articolele „fasciste" sau „reacționare", toate textele ce conțineau pasaje acut naționaliste sau xenofobe, referințe pozitive la regalitate sau la regimul politic anterior – orice se considera că ar putea submina ordinea socială proaspăt instaurată sau dogmele ideologice și culturale ale epocii.

Importanța și impactul pe care le atribuia cuvântului scris regimul comunist totalitar, forța acestuia de (re)modelare a societății – nu doar în România, ci în toate regimurile restrictive, dictatoriale –, au determinat un control dur și, din perspectiva regimului, eficient asupra tuturor tipăriturilor. Anii de după instaurarea regimului dictatorial comunist și până la relativa relaxare a cenzurii din 1964–1965 sunt marcați de apariția a nenumărate ediții epurate; ori de câte ori întâlnim volume de autor cu titluri precum *Opere alese* sau *Scrieri alese* apărute în anii 1950–1960, putem fi siguri că adjectivul din titlu caracterizează o selecție făcută nu pe criterii estetice, ci politice, adică o selecție cenzorială: pagini alese de cenzură. Procedura e omniprezentă și nu se limitează doar la autorii români, ci include și „selecții" din literatura universală: *Opere alese* de Vlahuță (ediții din 1949, 1952, 1957), *Scrieri alese* de Nicolae Filimon (1958), *Pagini alese* din Ioan Slavici (1959), *Operele alese* ale lui Mihail Sebastian (1956, 1962), *Opere alese* de Mihail Sadoveanu, altfel un bun tovarăș de drum al comuniștilor (patru volume între 1952 și 1953, cu povestiri atent selectate și romanul *Hanu-Ancuței*), dar și *Opere alese* de Șalom Alehem (1955), *Opere alese* de Walt Whitman (1956), *Scrieri alese* de John Milton (1959) etc. După cum scrie istoricul literar Marian Popa, reproducând nemulțumirile unui reputat critic și îngrijitor de ediții din epocă, „[Dimitrie] Vatamaniuc parvine la concluzia că, din motive politice și tehnice, nu se mai pot face ediții de referință, ci numai cu omisiuni" (Popa 2009: II, 127).

Metoda cea mai uzitată de cenzurare selectivă a fost însă cea de eliminare a unor fragmente „subversive", „dușmănoase", neconforme cu linia ideologică a partidului și deci potențial periculoase, de excludere a lor din corpul unui text, fie el mai lung sau mai scurt, de la romane și nuvele până la scrisori și eseuri. Procedeul este mai frecvent în cazul scrierilor în proză, iar una dintre trăsăturile sale distinctive este *vizibilitatea*, dat fiind că în majoritatea cazurilor (deși *nu întotdeauna*!) intervențiile redactorilor/cenzorilor sunt marcate prin croșete tipografice [...], care semnalează pasajele omise, cu o rigoare filologică lăudabilă în condițiile date și – până la urmă – acceptată de responsabilii ideologici. Metoda este menționată și de Marian Popa în *Istoria*... sa: „Există două procedee, unul mai neonest ca altul: extirparea cu sau fără semnalizare prin croșete. [...] Amputările sunt mai departe esențial politice, cele mai multe având drept scop evitarea unor virtuale conflicte cu Uniunea Sovietică și atestarea [sic!][5] unor relații conflictuale cu alți vecini..." (Popa 2009: II, 132).

E drept că un cititor obișnuit, chiar dacă înțelegea semnificația croșetelor și bănuia o intervenție cenzorială (lucru nu foarte greu de bănuit), nu își putea da seama de dimensiunea acestor decupaje – care se putea extinde de la un singur cuvânt până la pagini întregi. Numai că, spre deosebire de metoda „scrierilor alese", acest tip de cenzură *post imprimatur* lasă totuși urme – aș zice chiar cicatrici – în corpul textului: deși anvergura suprimării nu e măsurabilă, croșetele marchează și certifică existența ei.

[5] Ideea implicată aici, dar deformată de exprimarea stângace a autorului, este, evident, aceea de *evitare a atestării* unor relații conflictuale cu țările vecine.

O parte bună – dacă se poate spune așa – a unui astfel de model de cenzură ușor detectabilă este că, profitând de „cicatricile" cenzoriale, de croșetele prezente în reeditările epocii comuniste, cercetătorul poate urmări mult mai ușor maniera concretă de cenzurare a unor autori clasici ai literaturii române, a unor scrieri vechi de peste un secol, istoricizate, provenite dintr-o epocă demult apusă. Analiza situațiilor concrete de cenzurare și reperarea conținutului eliminat, a textului ascuns între croșete, considerat dușmănos sau periculos la adresa noii orânduiri socialiste, ar dezvălui temele sensibile pe care regimul comunist voia să le oblitereze, dar și eventualele criterii și maniere de acțiune ale cenzorilor asupra textelor. Desigur, cu condiția existenței unor criterii și reguli, precum și cea a respectării cât de cât stricte a acestora, dincolo de – presupun – inevitabilul subiectivism al fiecărui lector de partid.

3. CLASICI SUB CENZURĂ: ION GHICA ȘI NICOLAE FILIMON

În 1956 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă se reeditează *Peregrinul transilvan*, epistolele de călătorie prin Muntenia și Europa ale transilvăneanului Ion Codru Drăgușanu, apărute pentru prima oară în volum în 1865 la Sibiu. Ediția din 1956, îngrijită de Romul Munteanu, include (în capitolul IX, „Din Roma, faur 1839") un pasaj în care, ajuns la Roma, tânărul călător admiră Columna lui Traian și mintea îi călătorește „pre vârful Buceciului, de unde ni se înfățoșară ca viziuni provinciele Daciei noastre" (Codru Drăgușanu 1956: 79). Urmează un rând de croșete [.....], după care textul continuă: „Vezi deșertul acesta?" etc.

E singurul loc din volum unde apare acest faimos semn al cenzurii.

Am reperat pasajul eliminat într-o ediție interbelică îngrijită de Constantin Onciu: „– Vezi, – zise d. C.C. –, Roma, cu șapte colnice, e icoana Daciei noastre, cu șapte provincii: Ardealul, Maramurășul, Moldova, Basarabia, Istria, Timișoara și Crișana!" (Codru Drăgușanu 1923: 59). Motivul cenzurării este evident: în 1956 – și, în general, pe aproape tot parcursul perioadei comuniste – orice referire la teritoriile românești confiscate de Uniunea Sovietică era strict interzisă. Faptul că menționarea fostelor provincii ale României Mari în conexiune politică directă cu unitatea românilor reprezintă un tabu ideologic în România comunistă se poate verifica prin comparație cu alte ediții „croșetate" ale scriitorilor români din secolul al XIX-lea și de mai târziu[6]. Din analiza mai multor reeditări postbelice ale unor scrieri anterioare instaurării comunismului, am remarcat că *orice* referire la teritorii precum Basarabia, Bucovina, Cadrilater în context național românesc este eliminată și înlocuită prompt cu croșete. Este unul dintre criteriile ferme de cenzurare („croșetare"), un principiu *tare*, care în mod normal

[6] Vezi, de exemplu, Radu Pavel Gheo, *op. cit.*, p. 17, unde e menționat unul dintre pasajele cenzurate ale textului *Amintiri* de Alecu Russo: „lumea română încă *sfâșiată de pierderea Basarabiei*, plângând" etc., unde pasajul cules cu italice este eliminat din edițiile românești apărute sub comunism.

n-ar putea fi influențat de subiectivismul cenzorului, și toate scrierile autorilor români clasici au suferit de pe urma unor astfel de principii tari de suprimare. Deși, după cum se va vedea, nici în aceste situații cenzura nu intervine întotdeauna și nu cu aceeași fermitate.

În subcapitolul din *Controlul cărții* dedicat cenzurării „moștenirii clasice", Liliana Corobca reproduce fragmente din rapoarte ale cenzorilor însărcinați cu lecturarea prin filtrul moral, ideologic și politic al reeditărilor din clasici, fragmente foarte utile pentru înțelegerea principiilor tari în conformitate cu care acționau cenzorii, precum și a potențialelor interpretări subiective, ce furnizează marja de incertitudine a activității lor (marjă mai redusă în anii 1950, mai accentuată în deceniul următor). De asemenea, confruntând „recomandările" acestor lectori-cenzori cu textele tipărite ulterior (și în urma sugestiilor acestora), putem vedea în ce măsură recomandările respective, ce afectau integritatea operelor literare ce le treceau prin mâini, erau acceptate la nivelurile decizionale superioare.

3.1. Ion Ghica

Scurta secțiune dedicată de L. Corobca cenzurării lui Ion Ghica conține fragmente din rapoartele lectorilor privitoare la reeditarea autorului și economistului pașoptist. Am selectat aici câteva recomandări privitoare la volumul întâi de *Opere*, programat să apară în 1967 și care urma să conțină *Scrisorile către V. Alecsandri*, „pagini cu caracter memorialistic, considerații istorice, științifice, evocarea unor personalități", după cum le descrie lectorul însărcinat cu evaluarea cărții (*apud* Corobca 2014: 194[7]). Unul din pasajele pe care acesta le consideră problematice este următorul:

> „De o jumătate de secol, Moldova pierduse, prin luarea Bucovinei, cele mai frumoase ținuturi ale sale și nu trecuse mulți ani de când o altă parte a ei, Basarabia, fusese adjudecată Rusiei, și gurile Dunării cu Deltă cu tot treceau, una câte una, în domeniul muscălesc, așa că pe la 1840 chiar malul drept al canalului Sfântul Gheorghe, pe o distanță de mai mulți kilometri, se găsea în puterea țarului".

După cum se vede, fragmentul evidențiat se referă la situația provinciilor istorice preluate (atunci) de Imperiul Țarist și intrate după 1944 în componența Uniunii Sovietice. Mai încolo apar și alte formulări considerate problematice referitoare la ocupația militară rusească de la începutul secolului al XIX-lea, „când boierii cei mari erau siluiți de cazaci a se supune ordinelor rusești", iar mitropolitul țării e „trimis în esil în interiorul Rusiei", iar în finalul notei de lectură se atrage atenția asupra altor două fragmente:

[7] Fragmentele din referatele lectorilor sunt preluate din documentele reproduse de Liliana Corobca în volumul citat. Autoarea a folosit aici în principal fondul documentar al Comitetului pentru Presă și Tipărituri (CPT), existent în Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), iar în acest caz particular, dosarul 45/1966, filele 40–41, 42, 44.

> „În scrisori se redau unele amintiri ale soldaților care au luptat în războiul de la 1877. Printre altele se scrie: «Am trăit rău cu muscalii, că ne trata ca pe niște câini; ofițerii lor ne înjura, tot Durak Moldovanski ne făcea și ne da ghionturi prin fălci. Mâncam numai soharici, un fel de pesmet negru ca noroiul și tare ca piatra; trebuia să-l moi o zi întreagă în apă, să-l faci terci ca să-l poți băga în gură, vara mai bine mâncam buruieni fierte. Când îi scăpam prin vitejia noastră de câte o nevoie mare ne zicea Dobri Kazaki, iar numele de român nu se pomenea niciodată. Fără noi nu mai lua ei Plevna nici atunci, ca și acum» (pag. 180).
> «Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua și noaptea, sub comanda lui Geismar și a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înainte la avantposturi» (pag. 182).
> Volumul se află la «bun de tipar»”,

încheie lectorul desemnat (*apud* Corobca 2014: 195).

După cum se vede, pe lângă referințele istorice neconforme cu politica Partidului Comunist, lectorul evidențiază și pasaje în care statul, instituțiile rusești și poporul rus în general sunt prezentați într-o cheie negativă (chiar dacă era vorba despre Rusia țaristă). Are și o scăpare de ordin cronologic, fiindcă, după cum se deduce din context, Ghica (de fapt polcovnicul Ioniță Ceganu) vorbește nu despre Războiul de Independență din 1877, ci despre un război ruso-turc anterior, cel din 1806–1812.

Volumul întâi de *Opere* ale lui Ion Ghica apare într-adevăr în 1967, sub îngrijirea lui Ion Roman, care semnează și un studiu introductiv de aproape o sută de pagini. Este inclusă și o *Notă asupra ediției*, unde se menționează că „transcrierea s-a făcut după ediția a II-a, tipărită în 1887 la Socec” (Ghica 1967: 104), dar, desigur, nu se pomenește nicăieri despre eventuale intervenții asupra textului, în afară de cele de adaptare ortografică a originalului. Surprinzător e faptul că *niciunul* dintre fragmentele cu conținut problematic semnalate de lectorul citat de Liliana Corobca nu a fost eliminat din volumul tipărit: cel despre răpirea Bucovinei și Basarabiei apare integral la pagina 121, în *Introducțiunea* lui Ghica, cele două scurte fragmente referitoare la ocupația rusească se găsesc la pagina 342, în scrisoarea XXI, *Legile,* iar cele două relatări despre tratamentul aplicat de ruși ostașilor români în războiul ruso-turc apar integral la paginile 136–137 (prima) și 138 (a doua), în scrisoarea II, *Polcovnicul Ioniță Ceganu*. Mai mult, în scrisoarea XXI, *Legile*, sunt păstrate și comentariile foarte dure ale lui Ghica despre „cedarea Basarabiei, acea greșeală neiertată și neînțeleasă”. Actul politic respectiv e prezentat pe larg, în contextul politic al momentului, iar sintagma „cedarea Basarabiei” apare de *trei* ori pe pagină (Ghica 1967: 336). La fel, în *Introducțiune* e păstrată trimiterea la „Grigore Ghica, nepot de frate lui Grigorie-vodă Ghica al Moldovei (asasinat pentru împotrivirea sa la cedarea Bucovinei)” (Ghica 1967: 111–112). E drept că suntem în 1967, într-un moment de relaxare politică – cea mai blândă perioadă din epoca totalitarismului comunist românesc –, dar, cum am spus, menționarea într-un text a Basarabiei și Bucovinei ca teritorii răpite României atrăgea de obicei eliminarea promptă de către cenzori a pasajelor în cauză. În plus, ignorarea sistematică, la nivelul politico-editorial

superior, a sugestiilor lectorului responsabil pune sub semnul întrebării coerența și utilitatea „fișei postului" acestuia.

Pe de altă parte, volumul nu e lipsit de croșete, adică de fragmente cenzurate. Doar că tăierile sunt *altele* decât cele sugerate de lectorul citat în lucrarea Lilianei Corobca. Ele se vor fi făcut la un nivel superior, fapt care – iarăși – pune la îndoială utilitatea muncii lectorului inițial, cel al cărui raport s-a păstrat în arhivele Comitetului pentru Presă și Tipărituri (CPT). Primul decupaj și primele croșete apar în a doua scrisoare, *Polcovnicul Ioniță Ceganu*, chiar înainte de fragmentul despre *durak moldovanski* citat mai sus și păstrat în volum în ciuda recomandării lectorului: „Lui Tudor [Vladimirescu] i-a venit de la împărăţie un inel cu piatră scumpă şi cu numele lui Alexandru pe dânsul [...]" (Ghica 1967: 136). Textul integral, în ediția din 1887, cea pe care îngrijitorul *Operelor* din 1967 o ia ca referință, este următorul (cu fragmentul eliminat în 1967 evidențiat cu italice):

> „Lui Tudor i-a venit de la împărăţie un inel cu piatră scumpă şi cu numele lui Alexandru pe dânsul, *iar noi, ăştilalţi, când s-a făcut pace şi s-au împrietenit împăraţii, ne-am pomenit cu o bucată bună din ţărişoara noastră şterpelită: ne-au luat Basarabia din Nistru până în Prut, şi a rămas bună luată până în ziua de azi*" (Ghica 1887: 20).

Nu e greu de observat că, pe cititorul din 1967, ideea că Basarabia rămăsese „bună luată până în ziua de azi" l-ar fi dus cu gândul la un alt imperiu decât cel țarist.

Ceva mai încolo, la sfârșitul aceleiași scrisori și al relatării despre războiul ruso-turc, apare un alt set de croșete: „Când am ieşit din lăzăret se făcuse pacea; [...] lui Solomon și lui Magheru le venise de la împăratul Nicolae «sfânta Ana» de gât și celuilalt sabia cu cruce..." (Ghica 1967: 139). Textul original, decupat de cenzură, era: „Când am ieşit din lăzăret se făcuse pacea; *muscalii ne mai ciortise o bucată de pământ la gurile Dunării*..." (Ghica 1887: 25). După cum se vede, în aceste două cazuri, mențiunile despre raptul Basarabiei sunt eliminate – deși, după cum am arătat, în alte locuri sunt păstrate, câteodată chiar în ciuda recomandării lectorului desemnat inițial. Astfel de situații dovedesc că există motive să privim cu mefiență coerența actului cenzorial din România comunistă – deși, în urma altor lecturi atente de acest gen, aș avansa presupunerea că momentul istoric de relaxare a restricțiilor (suntem în anul 1967) a influențat și el șovăielile cenzorilor.

Alte fragmente eliminate ating un subiect foarte diferit, dar încă sensibil și în prezent. În scrisoarea XV, *Teodoros*, Ghica prezintă biografia unui personaj fabulos (care va inspira și romanul omonim al lui Mircea Cărtărescu din 2022), copilul din flori al unui român, Grigorie işlicarul, și al unei tinere grecoaice pe nume Sofiana. Descriind copilăria lui T(h)eodoros, autorul pașoptist povestește că,

> „Nu ştiu, din sfinţenie sau din ce, dar Teodoros nu putea să sufere pe ovrei. Când auzea strigând pe uliţă: «Marfă! marfă!» lăsa tot şi alerga după jupânul cu bocceaua

la spinare, răzemată la cot, miorlăindu-i ca pisicile, şi-i arunca raci vii în boccea, *strigându-i:*

Şeapte raţe ş-un boboc,
Hai jidan la loc,
Şeapte raţe ş-una moartă,
Hăis târtán la roată"
(Ghica 1967: 275; Ghica 1887: 298–299).

Fragmentul cules cu italice apare în ediția din 1887 (și, desigur, în cele interbelice), însă nu și în volumul de *Opere* din 1967, unde este înlocuit cu familiarele croșete. Eliminarea lui nu este surprinzătoare: maniera stereotipică negativă în care era descris evreul de majoritatea autorilor pașoptiști – deși nu doar de ei – contravenea „corectitudinii politice" interesate a Partidului Comunist, care, după Holocaustul petrecut în Al Doilea Război Mondial (la care România a avut partea ei de vină), a preferat să evite cu totul acest subiect controversat, ce ar fi putut declanșa acuzații de antisemitism la adresa unui partid și guvern „internaționaliste". În consecință, în publicațiile epocii și mai ales în reeditările scrierilor apărute înaintea Celui de-Al Doilea Război Mondial, cenzura elimină sistematic orice trimiteri la etnostereotipurile negative, în special la cele referitoare la evrei (deși nu doar la ei), considerate forme de șovinism și rasism derivate din „otrava imperialismului" și incompatibile cu morala și doctrina politică comunistă. Consecința, comentată de Andrei Oișteanu în cuprinzătorul său studiu *Imaginea evreului în cultura română*, este aceea că, „odată cu instaurarea regimului comunist în România evreul a fost obiectul unui alt exces [în opoziție cu cel din perioada interbelică – *n. mea*]: nu s-a mai scris aproape nimic despre el, ca și cum nu ar fi existat" (Oișteanu 2012: 41).

Așadar, nu e de mirare că în ediția din 1967 a *Scrisorilor...* lui Ghica, pe lângă situațiile deja menționate, în toate celelalte cazuri în care textul este marcat de croșete bucățile eliminate de cenzor ascund etnostereotipuri negative ale evreului. În volum mai apar trei seturi de croșete, toate în scrisoarea XXIV, *Insula Prosta*, descrierea unei insule-stat imaginare din Atlantic unde s-ar fi edificat o societate utopică, „înfățișând aplicarea desăvârșită a principiilor libertății, egalității și fraternității" visate de pașoptiști, după cum spune îngrijitorul ediției (Roman 1967: 67). Naratorul (Ghica) străbate insula însoțit de un ghid, un „cicerone", care îi explică metodic modul de organizare a societății ideale a *prostenilor* sau *prostilor*. La o nedumerire a celui dintâi, care observă că „N-am văzut nicio sinagogă în oraș", ghidul îi explică motivele acestei carențe, iar explicația se încheie cu un set de croșete, care înlocuiesc textul original, cules mai jos cu italice pentru comparare:

„– Da' de ce să avem sinagogă dacă nu sunt israeliți? Noi nu avem decât vreo zece-douăzeci de familii care aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împlinesc datoriile religioase și un cahal care vine din când în când de le citește [...]" (Ghica 1967: 382).

> „– Da' de ce să avem sinagogă dacă nu sunt israeliți? Noi nu avem decât vreo zece-douăzeci de familii care aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împlinesc datoriile religioase și un cahal care vine din când în când de le citește. *Israeliţii se înmulţesc numai acolo unde pot trăi din spinarea populaţiunii indigene, numai unde pot face avere fără a munci, unde pot specula bani cu camătă, cu fraudă, şi unde pot esploata patimile şi obiceiurile cele rele: jocul, beţia şi corupţiunea. Aci la noi gheşefturile acestea jidoveşti li s-au cam tăiat binişor prin lege; şi ştii că unde nu este lac nu se prăsesc broaşte*" (Ghica 1887: 559–560).

În aceeași scrisoare, descriind felul în care funcționau – eficient și profitabil – magazinele cooperatiste (*„storurile"*) din Anglia, autorul explică:

> „Căutând bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decât pe bani gata, de a nu face nimănui credit [...]" (Ghica 1967: 389).

Textul integral, necenzurat, așa cum apare el în ediția din 1887, sună însă astfel:

> „Căutând bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decât pe bani gata, de a nu face nimănui credit. *Vânzarea pe datorie este o sistemă fatală, folositoare ovreilor; cumpărarea pe datorie este ruina consumatorului, este camăta deghizată care îmbogăţeşte pe ovrei, este leagănul beţiei, al jafului, al corupţiunii şi al crimelor*" (Ghica 1887: 574, cu pasajul cenzurat cules cu italice).

Spre finalul *Insulei Prosta*, discutând despre transformări sociale și moduri de organizare economică, Ghica ajunge la colectivism, la socialism și chiar la Marx: „Karl Marx şi Bakunin, exagerând mai în urmă ideea asociaţiunilor, au ajuns dintr-o iubire rău înţeleasă a muncitorilor la naţionalizarea pământului, la naţionalizarea instrumentelor de muncă; e de observat că nici Lassalle, nici Karl Marx n-au pus înainte şi cestiunea naţionalizării banilor [...]" (Ghica 1967: 410). Iar aici croșetele inserate de cenzor ascund insinuarea lui Ghica, eliminată aici de același cenzor, cum că „*şi unul, şi altul, zice un economist, erau israeliţi*" (Ghica 1887: 612), insinuare ce consemnează un fals perpetuat până în secolul următor.

Însă cea mai consistentă intervenție a cenzurii, una care validează existența acestui criteriu ferm impus de cenzură, cel de curățare a tipăriturilor de orice referințe șovine și xenofobe, o constituie eliminarea integrală a unei scrisori, a cărei urmă se pierde complet pentru cititorul neavizat. E vorba de scrisoarea numită *Ovreii*, care în ediția din 1887 are numărul XX și se întinde pe mai bine de treizeci de pagini (v. Ghica 1887: 433–466). Este, poate, nu doar cel mai antisemit, ci și cel mai incoerent dintre textele incluse de Ghica printre scrisorile către Alecsandri. El descrie o conspirație evreiască diabolică, de anvergură internațională, o rețea de trafic cu carne vie coordonată de evrei și evreice recrutoare, care ajung chiar să sechestreze tinere creștine și le obligă să se prostitueze. „Se mai dovedește", scrie Ghica, „că ovreii și ovreicele, care fac acest trafic, formează o asociațiune întinsă

ca un polip, organizată după toate formele: cu comitete, cantoare și agenții, o organizațiune în toată regula" (Ghica 1887: 441).

În ediția din 1967 (și în toate edițiile tipărite sub comunism) scrisoarea XX, *Ovreii*, e scoasă din cuprinsul *Scrisorilor către V. Alecsandri*. Numai că, din stângăcie sau nebăgare de seamă, ea nu dispare chiar fără urmă. În cazul volumului în discuție, de exemplu, cititorul atent poate remarca faptul că în volum se sare de la scrisoarea XIX (partea a doua din *Căpitanu Laurent*) la scrisoarea XXI, *Legile*. Îngrijitorul ediției păstrează cu onestitate în corpul lucrării numerotarea originală, lăsând astfel un gol în înșiruirea de cifre; atâta doar că omisiunea o poate remarca doar un cititor foarte atent sau unul avertizat/conștient dinainte de cenzurarea scrisorii XX. Poate că și din acest motiv, în ediția citată scrisorile lui Ghica sunt enumerate doar în corpul textului, *nu* și la cuprins, unde absența acestei scrisori XX ar fi fost ușor de observat. De altfel, în curgerea paginilor, fie dintr-o eroare tipografică, fie din dorința de a crea un supliment de confuzie, după scrisorile XXI (*Legile*) și XXII (*Băltărețu*), scrisoarea următoare, *Bîrzof*, e numerotată *iarăși* XXI (în loc de XXIII). Apoi numărătoarea sare direct la XXIV (!!!), adică – aici, ca și în ediția din 1887 – *Insula Prosta*, de-acum înainte respectând ediția de referință originală.

Mai mult, același prezumtiv cititor avizat (sau doar atent) ar fi înălțat din sprâncene la lectura următorului pasaj din studiul introductiv: „Totuși, îngrijorarea burgheziei românești că ar putea fi stânjenită în dezvoltarea ei de concurența altora nu lipsește din scrisul lui Ghica și-l duce mai târziu la o atitudine șovină, așa cum o întâlnim în *Ovreii*, una din scrisorile către V. Alecsandri" (Roman 1967: 63). Deși din introducere se poate deduce existența mai multor scrisori, încă nepublicate, ale lui Ghica, studiul lui Ion Roman evidențiază, conotându-l negativ, tocmai textul obliterat, eliminat cu atâtea subterfugii din corpusul *Scrisorilor către V. Alecsandri*.

Nu e singura mostră de inconstanță a procesului cenzorial decelabil în *Scrisorile...* lui Ghica din 1967. Dacă, așa cum am văzut, cântecelul răutăcios intonat de Teodoros în scrisoarea omonimă este suprimat din pricina conținutului agresiv antisemit și a etnonimelor ofensatoare („jidan", „târtan"), pe aceeași pagină, ceva mai jos, un fragment cu conținut similar e păstrat în volum fără intervenții: „Una iar din petrecerile lui favorite era să lege seara o sfoară de parul de la casa de peste drum, și el, ascuns sub gang, o trăgea de căpătâiul celalalt, tocmai când da *târtanul* să pășească peste sfoară, și-l trântea în bot" (Ghica 1967: 275 [subl. n.]). În *Insula Prosta*, la o întrebare a naratorului/vizitatorului despre evreii de pe insulă, „ciceronele" răspunde: „Avem destui; noroc numai că de la o vreme s-au mai împuținat; s-au împuținat încă bine, de când legea nu mai permite împliniri de datorii contractate de trântori și de risipitori" (Ghica 1967: 381). Conversația trimite la heteroimaginea predominant negativă a evreului în Europa secolului al XIX-lea și al XX-lea – avid de bani, afacerist, cămătar, speculant –, la acel „evreu imaginar" despre care vorbește A. Oișteanu când prezintă acest model de construcție imagologică a străinului invadator și destabilizator. Și găsim și în alte locuri, păstrate ca atare, același gen de etichete ori caracterizări conotate negativ, cu trimitere directă la evrei: „invaziunea jidovească" (Ghica 1967: 117), jidan sau judan, târtan, ovrei, israelit...

După cum se vede, consecvența cenzurii în urmărirea acestor două scopuri specifice – eliminarea din *Scrisorile...* lui Ion Ghica a referințelor la teritoriile românești confiscate de Imperiul Țarist și apoi Uniunea Sovietică, precum și suprimarea stereotipurilor negative, cu tentă antisemită – e, în cel mai bun caz, una aproximativă. Din primul set de ocurențe neconforme, redactorul responsabil elimină două referiri la răpirea Basarabiei, însă păstrează multe altele, cu potențial ofensator la adresa poporului și statului rus/sovietic, iar în al doilea, deși tăieturile sunt mult mai numeroase și includ un text integral de peste treizeci de pagini, accentele antisemite prezente în cele două scrisori parțial cenzurate (*Teodoros* și *Insula Prosta*) nu dispar, ci sunt cel mult atenuate. Dacă scopul actelor de cenzură directă asupra textelor era să elimine – și, ca ideal absolut, să șteargă – din memoria culturală orice trimitere la confiscarea Basarabiei de către ruși sau la discursul antisemit din scrierile apărute în România înainte de 1948, atunci cel puțin în cazul *Scrisorilor către V. Alecsandri* el a fost în bună parte ratat.

Țin să fac aici o ultimă mențiune, legată de edițiile postdecembriste ale *Scrisorilor către V. Alecsandri* și care ar trebui să confirme o situație stranie, evidențiată de mine și în articolul despre Alecu Russo citat mai sus – cea a prezenței unei *cenzuri reziduale* în anii de după Revoluția din 1989. În 2004 Editura Humanitas publică o nouă ediție a cărții lui Ion Ghica, îngrijită de Radu Gârmacea, care afirmă într-o „Notă asupra ediției": „Se cuvine menționat însă că edițiile postbelice ale *Scrisorilor* sunt cenzurate; în mod surprinzător, edițiile apărute după 1989 preiau textele cenzurate ca atare, fără nici un avertisment" (Ghica 2004: 9). Dacă afirmația respectivă e adevărată (nu am verificat-o în cazul edițiilor postrevoluționare din Ion Ghica), ea confirmă ceea ce am găsit în numeroase ediții de după 1990 ale scrierilor lui Russo, dar și ale lui C. Negruzzi, Alecsandri și ale altor autori din secolul al XIX-lea: au fost lansate pe piață și sunt păstrate azi în biblioteci private și publice numeroase volume apărute după căderea comunismului, dar care reeditează mecanic textele cenzurate și *nerestaurate* ale unor autori clasici, perpetuând astfel involuntar efectele cenzurii comuniste asupra literaturii române.

3.2. Nicolae Filimon

Nicolae Filimon este prezent în notele de lectură cenzorială citate de Liliana Corobca cu două fragmente propuse pentru eliminare. Primul, de doar câteva cuvinte (dar ce cuvinte!), e selectat de lectorul romanului *Ciocoii vechi și noi*, ce urma să apară la Editura de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA) în 1958[8]:

> „În capitolul XXXI, CU ROGOJINA APRINSĂ-N CAP ȘI CU JALBA-N PROȚAP, exista următoarea afirmație: «România, această țară mănoasă și împodobită de natură

[8] Aici s-ar putea să fi intervenit o eroare de cronologie: la Editura de Stat pentru Literatură și Artă au apărut în *1957* două volume din *Operele* lui Nicolae Filimon, care conțin aproape întreaga sa creație și la care mă voi referi mai jos. O altă posibilitate ar fi ca ediția la care a lucrat lectorul citat în 1958 să fie cea apărută în 1961 în colecția „Biblioteca pentru toți", ediție comentată mai jos.

> cu toate darurile, a fost ursită de soartă să sufere toate relele fizice și morale: cutremurile de pământ, inundările norilor, epidemiile omorâtoare, incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți și *espolierea sistematică a oștirilor rusești* [subliniat în original], toate aceste flagele pustiitoare păreau create de fatalitate numai ca să nimicească această țară.»
> Cele subliniate au fost introduse acum în această ediție și considerăm că nu pot apare [sic!]" (ANIC, CPT, dosarul 14/1958, fila 406, *apud* Corobca 2014: 190).

A doua propunere se referă la conținutul unui volum de *Scrieri alese* din Nicolae Filimon, ce urma să apară în 1958 la Editura Tineretului:

> „Din articolul «Kövesdy János, Horváth Szëchenyi sau muzica și danțul maghiar» vă semnalăm următoarele:
> «Muzica ia un moviment iute, precipitat... dănțuitorii se înfuriază, fața lor ia un aspect teribil, ochii li se umple de sânge, mișcarea devine convulsivă; în fine baletul se schimbă într-un sabat infernal. Aici vezi pe adevăratul hun așa precum îl descrie Amian Marceliu.»
> «Ei bine, am auzit o mulțime de melodii maghiare scrise pe modul minore, dar care, prin construcția lor și ideile belicoase din care erau compuse, în loc să inspire tristețe, făceau pe maghiari să danțe ca un turbat»" (ANIC, CPT, d. 4/1958, filele 48, *apud* Corobca 2014: 191).

Dacă primul fragment e propus pentru eliminare din cauza menționării oștirilor rusești în înșiruirea de dezastre abătute de-a lungul timpului asupra României (și care putea fi cu ușurință extrapolată la trecutul recent, adică la intrarea trupelor sovietice în România în anul 1944), al doilea e considerat nepotrivit din pricina unei alte heteroimagini, a unui stereotip etnic ofensator: cel al maghiarului irațional, sălbatic și crud. Date fiind relațiile politice sensibile între cele două țări socialiste, Ungaria și România, astfel de caracterizări și etichetări erau evitate sau eliminate sistematic în anii 1950, fiind parțial reintroduse sau acceptate tacit în deceniile următoare, odată cu strategica relaxare a cenzurii, dar – poate – și din pricina accentuării tonului naționalist în politica Partidului Comunist condus de Nicolae Ceaușescu.

Și, într-adevăr, dacă vom consulta volumul întâi din *Scrierile alese* ale lui Nicolae Filimon, publicat în noiembrie 1958 la Editura Tineretului, după ce a trecut de lectura și recomandările făcute de lectorul citat mai sus, vom vedea că aici, spre deosebire de cazul Ion Ghica, a doua recomandare este pusă în aplicare exact în forma propusă de lectorul-cenzor. „Articolul" propus spre cenzură e de fapt capitolul al IX-lea din volumul *Excursiuni* [sic!] *în Germania Meridională,* inclus în volum, iar cele două scurte fragmente eliminate ar fi trebuit să apară la paginile 76 și 77. Numai că în cazul de față tăietura ar fi imposibil de reperat fără o confruntare atentă și suspicioasă cu o ediție veche, necenzurată: avem de-a face cu unul – dar nu unicul – din cazurile în care editorul decide să facă tăietura *fără croșete,* astfel că textul publicat în *Scrierile alese* pare să aibă continuitate, iar intervenția cenzurii

e inobservabilă, după cum se poate vedea în primul din cele două fragmente cenzurate (cu textul cenzurat inclus între paranteze drepte, cu italice):

> „Muzica de la prima parte fiind scrisă pe un moviment încet (andante), dănțuitorii fac diverse poze gimnastice pline de maiestate și grație. [*În partea a doua însă fața lucrurilor se shimbă cu totul. Muzica ia un moviment iute, precipitat (allegro precipitato), dănțătorii se înfuriază, fața lor ia un aspect teribil, ochii li se umple de sânge, mișcarea devine convulsivă; în fine, baletul se schimbă într-un sabat infernal. Aici vezi pe adevăratul hun așa precum îl descrie Amian Marceliu.*]
> Această specie de danț dură mai mult de treizeci de minute...” (Filimon 1958: 76).

Situația se repetă și în al doilea caz (la p. 77): pasajul incriminat este eliminat fără croșete, nelăsând nici o urmă vizibilă. Nu știu sigur dacă și prima recomandare a fost urmată – și în ce fel (cu sau fără croșete) –, fiindcă nu am putut repera nicăieri vreo ediție a romanului *Ciocoii vechi și noi* apărută în 1958. Cazul de mai sus ilustrează însă o situație – e drept, mai puțin frecventă, dar și mai pernicioasă – în care cenzura acționează fără urme, nemaiținând seama de nici o normă deontologică, ascunzând până și faptul că ascunde.

Mai există însă un motiv pentru care acest caz particular merită menționat: el ilustrează iarăși inconsecvența sistemului cenzorial și pune la îndoială existența unor principii și criterii ferme de cenzurare a textelor. În martie 1957, deci cu un an și jumătate *înainte* de apariția acestor *Scrieri alese*, la Editura de Stat pentru Literatură și Artă a apărut o ediție în două volume din *Operele* lui Nicolae Filimon, realizată de George Baiculescu și prefațată de George Ivașcu. Volumul al doilea include și *Escursiunile în Germania Meridională*, unde cele două fragmente cenzurate în *Scrierile alese* din 1958 apar integral, fără nicio tăietură (vezi Filimon 1957: II, 44 și 44–45). Textul va fi reeditat în aceeași formă, necenzurată, și într-o ediție ulterioară de *Opere* (tot în două volume), apărută în 1978 sub îngrijirea lui Mircea Anghelescu (vezi Filimon 1978a: I, 41–42 și 42). În concluzie, cât timp păstrăm premisa centralizării eficiente a sistemului cenzorial, e greu de explicat de ce aceste fragmente, trecute deja de cenzură în volumele de *Opere* din 1957, sunt eliminate la propunerea altui lector în *Scrierile alese* din 1958, apoi reinserate în noua ediție de *Opere* din 1978.

În ceea ce privește primul exemplu, propunerea de eliminare a comentariului lui Filimon despre „espolierea sistematică a oștirilor rusești” din romanul *Ciocoii vechi și noi*, ea este acceptată, iar în volumul I din *Operele* apărute în 1957, care conține respectivul roman, în locul acestui comentariu apar cunoscutele croșete: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți [...]; toate aceste flagele...” etc. (vezi Filimon 1957: 284). Același decupaj îl găsim și într-o ediție ulterioară a romanului, publicată în 1961 în colecția „Biblioteca pentru toți” la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, ediție despre care se afirmă că „a fost îngrijită în Redacția de valorificare a moștenirii literare” (Filimon 1961: 2; pentru fragmentul cenzurat vezi Filimon 1961: 273). În schimb, în ediția de *Opere* din 1978 (unde romanul e

inclus în volumul al doilea) înșiruirea de nenorociri abătute asupra României *include* scurtul fragment cenzurat anterior: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți și espolierea sestimatică a oștirilor rusești; toate aceste flagele...” etc. (Filimon 1978a: 213). Și, ca să sporesc confuzia, o să adaug că tot în 1978, la Editura Albatros, apare în colecția Lyceum, dedicată în principiu elevilor, o altă ediție a romanului lui Filimon (cu un studiu introductiv de Șerban Cioculescu), unde același fragment este *iarăși* eliminat, însă de data aceasta *fără croșete* sau vreun alt mod de semnalare a intervenției: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți; toate aceste flagele...” etc. (Filimon 1978b: 229).

Dincolo de aceste considerații, trebuie să recunoaștem că romanul lui Filimon nu este afectat foarte sever de cenzură, ceea ce pare normal: *Ciocoii vechi și noi* era un roman aparținând „moștenirii clasice” care, datorită temei sociale, cea a exploatării celor oprimați (țăranilor) de către moșieri și slugile lor într-o societate coruptă și retrogradă, putea fi folosit fără prea multe ajustări ca instrument cultural propagandistic și suport al doctrinei regimului. Ce-i drept, în prima fază a instaurării comunismului, cea a suspiciunii absolute față de toate produsele culturale ale regimului burghez, manifestată „în primul rând prin interzicerea și arderea în masă a cărților publicate până în 23 august 1944”, când „clasicii au fost, de asemenea, distruși, de obicei fără criterii” (Corobca 2014: 187), romanul lui Filimon e inclus în 1949 pe o listă de publicații care, fără a fi interzise, au un conținut suspect sau neverificat. E vorba de scrieri „al căror conținut este, fie direct sau indirect, dușmănos regimului, fie semănător de confuzie”, astfel încât „difuzarea în masă a acestor cărți, [sic!] nu este de dorit” – un fel de *antilegomena* laice (vezi lista cu „Publicații nedifuzabile/ Liste de circulație internă/ 1949” în Costea, Király, Radosav 1995: 189). Romanul lui Filimon, în ediția publicată la Editura Scrisul Românesc în 1934 și îngrijită de George Baiculescu, apare pe poziția 8 la litera F din listă (vezi Costea, Király, Radosav 1995: 210). Totuși în scurt timp el este „reabilitat” și, cu tăieturile de rigoare, apare în numeroase ediții succesive, devenind – cu binecuvântarea regimului – una dintre scrierile canonice din literatura română a secolului al XIX-lea.

De altfel, cuvântul „ciocoi” era unul foarte uzitat în vocabularul propagandistic din anii de început ai regimului. La o colaționare simultană a celor patru ediții analizate aici (din 1957, 1961 și – două – din 1978), confruntate cu ediția din 1934 a romanului, cea apărută la Editura Scrisul Românesc din Craiova și comentată de George Baiculescu (cel care, după instaurarea comunismului, a îngrijit și ediția de *Opere* din 1957), am descoperit un total de doar șapte intervenții (decupaje) în text. Unele sunt mai reduse, de doar trei-cinci cuvinte, altele sunt mai extinse, dar, luate laolaltă, însumează doar ceva mai mult de o jumătate de pagină standard de carte (aproximativ 1200 de semne). Și – lucru foarte important – cele patru ediții analizate nu sunt cenzurate similar, iar cele șapte intervenții ale cenzurii nu apar sistematic în toate.

Pentru a avea o imagine mai clară, am întocmit aici un tabel cu toate cele șapte intervenții în textul original și ocurențele lor în fiecare dintre cele patru ediții:

Tabelul 1. Ocurențele cenzurii în câteva ediții din *Ciocoii vechi și noi* de Nicolae Filimon (ESPLA, 1957; ESPLA, 1961; Minerva, 1978; Albatros, 1978)

Nr.	**Fragmentul supus cenzurii ocazional sau sistematic** (cu contextul inclus în paranteze drepte atunci când e necesar)	***Opere*, vol. I (ESPLA, 1957)**	***Ciocoii vechi și noi* (ESPLA, 1961)**	***Opere*, vol. II (Minerva, 1978)**	***Ciocoii vechi și noi* (Albatros, 1978)**
1	„Astfel dar, omul nostru, mergând din raționământ în raționământ și din deducție în deducție, devine comunist fără știrea lui și începe a pune în lucrare această doctrină, atât de frumoasă și egalitară în aparință cât este de hidoasă în fond.”	cenzurat cu croșete (p. 97)	cenzurat suplimentar, cu croșete (p. 7)	necenzurat (p. 12–13)	cenzurat suplimentar cu croșete și fără (p. 7)[9]
2	„Nu știai oare că Dumnezeu ne-a pedepsit de ajuns pentru păcatele noastre, dându-ne pe mâna străinilor care ne-au stricat toate datinile și obiceiurile noastre cele bune?”	necenzurat (p. 184)	cenzurat cu croșete (p. 130)	necenzurat (p. 105)	cenzurat cu croșete (p. 110)
3	„[lecții] de comunism practic...”	necenzurat (p. 194)	cenzurat cu croșete (p. 145)	necenzurat (p. 116)	cenzurat fără croșete (p. 122)
4	„Guvernul provizoriu rusesc, deși în aparință se arăta că dorește luminarea românilor, în fond însă făcea tot ce putea ca să introducă confuziunea spiritelor și ignoranța...”	necenzurat (p. 213)	cenzurat cu croșete (p. 172)	necenzurat (p. 137)	cenzurat fără croșete (p. 145)
5	„[Oștirea lui Tudor,] ca toate oștirile de aventurieri...”	necenzurat (p. 272)	necenzurat, dar comentat (p. 256)[10]	necenzurat (p. 200)	cenzurat cu croșete (p. 215)
6	„...și espolierea sistematică a oștirilor rusești...”	cenzurat cu croșete (p. 284)	cenzurat cu croșete (p. 273)	necenzurat (p. 213)	cenzurat fără croșete (p. 229)
7	„Rezbelul ruso-turcesc început la 1806 și terminat la 1812 slei țara și pe locuitorii ei atât de mult, încât comandirii armatelor rusești supuseră chiar pe preoți și diaconi a le da proviant și care de transport; ba încă, pentru rușinea omenirii, s-au văzut în acea campanie fapte care indignează pe tot omul cu inima dreaptă. *Comisarii de aprovizionare ruși, după ce că cereau mai multe proviziuni decât le trebuiau, apoi la plecarea lor le vindeau înapoi sărmanilor locuitori, stricate și cu prețul întreit mai mult decât ceea ce costau*.”	cenzurat cu croșete, parțial – fără fraza cu italice (p. 285)	cenzurat cu croșete (p. 274)	necenzurat (p. 213–214)	cenzurat cu croșete (p. 229)

[9] În ediția apărută în 1961 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă și în cea apărută în 1978 la Editura Albatros este eliminat și un fragment din fraza următoare, marcat aici cu italice: „Nu trece mult și ingeniosul vătaf de curte se pune cu ardoare a nivela starea societății *dupe un metod mult mai practic decât al adevăraților comuniști. Încercarea reușaște de minune: starea comunistului nostru se îmbunătățește cu aceeași repeziciune cu care se ruinează a stăpânului său*”.

Între cele două ediții există iarăși o deosebire de metodă cenzorială: în vreme ce în ediția din 1961 fragmentul cenzurat suplimentar este înlocuit cu croșete, în ediția din 1978 el este pur și simplu eliminat, fără croșetele clasice sau orice alt semn grafic care să sugereze decupajul.

[10] Îngrijitorii ediției intuiesc conținutul sensibil, așa că adaugă o notă de subsol: „Autorul, așa cum arată de altfel mai departe, se referă la faptul că oștirea lui Tudor Vladimirescu se alcătuise în grabă, neavând un caracter prea organizat” (v. Filimon 1961: 256).

Primul lucru care se observă este că ediţiile apărute în 1978 se află la cele două extreme: prima, cea din seria de *Opere* de la Minerva, include textul integral, în vreme ce a doua, apărută într-o colecţie dedicată elevilor din gimnaziu şi liceu, este şi cea mai afectată de cenzură – mult mai afectată decât ediţiile apărute în perioada de „reîndoctrinare", cum numeşte Eugen Negrici anii 1957–1964, răstimpul „redogmatizării agresive, în care critica de partid a încercat, pentru ultima dată, să reîntemeieze *realismul socialist*" (Negrici 2019: 16). Din acest punct de vedere, reperul temporal este unul interesant: imediat după *desfiinţarea* Direcţiei Presei şi Tipăriturilor, petrecută în 1977, adică după eliminarea oficială a cenzurii, care, după cum o confirmă şi cazul de faţă, a însemnat doar o redistribuire a ei la alte niveluri şi sub un control politic la fel de strict, prin Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.

Această etapă a istoriei culturii tipărite sub comunism e descrisă de Liliana Corobca drept una în care „reabilitarea aproape totală [a autorilor proscrişi sau dubioşi doctrinar], fără intervenţiile cenzurii în text, dar în tiraje mici, este dublată de publicarea unor ediţii în tiraje uriaşe, pentru mase, cu anumite intervenţii cenzoriale în texte" (Corobca 2014: 188). Deşi Filimon nu se număra printre autorii de pe „lista neagră" a regimului, metoda amintită pare să se aplice şi în cazul lui: ediţiile de *Opere* din 1957 şi 1978 au vizibil mai puţine intervenţii în text decât cele mai populare, din „Biblioteca pentru toţi" (din 1961) şi colecţia „Lyceum" (din 1978). (Colateral discuţiei de faţă, această diferenţiere dovedeşte că, dincolo de discursul egalitarist oficial al regimului, autorităţile comuniste acţionau în direcţia menţinerii unei stratificări sociale şi profesionale clare a populaţiei, cu acces preferenţial şi ierarhizat la informaţie şi divertisment.) Numai că diferenţele de tiraj între ediţiile destinate „profesioniştilor" şi cele populare nu sunt foarte mari: *Operele* lui Filimon din 1957 au apărut în 24.000 de exemplare cartonate şi legate, iar ediţia din BPT a *Ciocoilor vechi şi noi* din 1961, în 40.000.[11] Decalajul este, e drept, copleşitor mai mare între tirajul ediţiei de *Opere* din 1978 (3.000 de exemplare) şi ediţia populară a *Ciocoilor vechi şi noi* din acelaşi an (100.000 de exemplare). Numai că în 1985 romanul lui Filimon a fost reeditat în versiunea necenzurată (cea pentru „elite", din 1978) la Editura Minerva, în seria populară „Patrimoniu", care a avut o circulaţie amplă, doar că greu de cuantificat, căci între timp se renunţase la menţionarea tirajului în caseta tehnică. Chiar şi aşa, e cunoscut că această serie era omniprezentă în librării, costa relativ puţin – ceva mai mult decât un kilogram de zahăr – şi avea tiraje uriaşe.

În ceea ce priveşte pasajele cenzurate, se observă că, la fel ca în cazul lui Ghica, o bună parte dintre ele (mai exact, trei) conţin comentarii şi relatări care prezintă într-o lumină negativă guvernarea rusească din Ţările Române, armata rusă şi comportamentul generic al ruşilor. Ele sunt eliminate sistematic doar în ediţiile categorisite aici drept „populare", parţial şi inconstant în *Operele* din 1957

[11] E drept însă că volumele de *Opere* (I–II) legate şi cartonate costau în 1957, 38 de lei, în vreme ce un exemplar din colecţia „Biblioteca pentru toţi" avea preţul fix de 5 lei.

și deloc în ediția de *Opere* din 1978. Două dintre fragmentele suprimate sunt referințe la comunism făcute de Filimon, dintre care prima, cea mai dură, unde doctrina este numită „hidoasă în fond", dispare de peste tot, cu excepția ediției integrale din 1978 (și a celei populare din 1985). A doua, unde se pomenesc ironic niște „lecții de comunism practic" date de Dinu Păturică celorlalți vătafi de curte boierească, e păstrată în ambele ediții de *Opere* – însă doar în ele. O etichetare denigratoare a oștirii lui Tudor Vladimirescu – figură eroică recuperată și resemnificată de istoriografia comunistă – ca fiind una de aventurieri e păstrată în toate edițiile consultate, cu excepția celei din colecția „Lyceum". În fine, un comentariu despre stăpânirile străine, care au corupt obiceiurile bune ale românilor, e iarăși cenzurată în edițiile populare din 1961 și 1978.

Ceea ce mi se pare mai izbitor la o consultare a datelor din tabelul de mai sus este evidenta inconsecvență a cenzorilor. E adevărat, cele câteva principii de bază sunt în general respectate, mai ales în edițiile din anii 1950–1960: se elimină aproape orice aspecte, relatări sau comentarii negative la adresa Rusiei (chiar dacă ele se refereau la fostul Imperiu Țarist, regimul răsturnat și apoi demonizat de ideologii comunismului sovietic), sunt cenzurate etnostereotipiile denigratoare la adresa unor grupuri de populație alogene, în special la adresa evreilor și, adesea, a maghiarilor, dispar orice critici sau opinii denigratoare la adresa comunismului. Opera literară originală este mutilată, însă puritatea doctrinară a publicațiilor trecute prin cenzură este păstrată. Numai că cenzorii/lectorii nu aplicau – nici nu aveau cum să aplice – unitar acele principii directoare. Fragmentul despre comunism din „Prologul" romanului lui Filimon este decupat parțial în edițiile de *Opere* și integral în cele populare, unde de fapt se elimină de peste tot orice ocurență a termenilor „comunist" și „comunism". Catalogarea trupelor lui Tudor Vladimirescu ca fiind unele „de aventurieri" e eliminată doar în ediția „Lyceum" din 1978 – iar eliminarea nu e marcată prin croșete, ceea ce o face greu de detectat. În aceeași ediție patru din cele șapte intervenții se fac fără croșete, la fel cum se întâmplă în ediția de *Scrieri alese* din 1958 cu fragmentul din *Escursiuni în Germania Meridională*, o practică pernicioasă chiar și în contextul istoric dat și o abatere de la o tradiție deontologică instituită în branșa lectorilor din comunism, poate și din dorința lor de a menține un minimum de onestitate filologică.

Consecința acestor lecturi – și cenzurări – succesive, făcute de lectori diferiți în vederea reeditării unor autori din trecut, fie ei clasici sau nu, este că publicațiile cenzurate *post imprimatur* în perioada comunistă apar de-a lungul timpului în versiuni ușor modificate nu doar față de original, ci și una față de alta. Adesea nu există o versiune cenzurată unică, de referință, astfel încât lectura atentă a unei serii de reeditări din ani diferiți ajunge să semene cu o călătorie stranie, borgesiană, prin labirintul unor texte care își modifică mereu forma și conținutul. Evoluția contextului ideologic internațional (apropierea ori distanțarea politică de Uniunea Sovietică sau de alte state socialiste), fluctuațiile doctrinare și de politică internă de la nivelul conducerii Partidului Comunist, subiectivismul lectorului-cenzor, felul în

care acesta asimila și aplica principiile și criteriile interne de cenzurare, toți acești factori au influențat permanent forma în care o carte cenzurată *post imprimatur* a ieșit de sub tipar. Când citim reeditarea unei opere clasice din literatura română publicată în acea epocă, nu știm niciodată cu certitudine ce vom citi – și ce *nu* vom citi. E foarte posibil ca, de la o reeditare la alta, să citim altceva – și să pierdem altceva, între alte croșete nou inserate.

BIBLIOGRAFIE

Codru Drăgușanu 1923 = I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835–44). Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită de Constantin Onciu, prefață de N. Iorga , București, Tip. Societății „Cultura Neamului Românesc".

Codru Drăgușanu 1956 = Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită de Romul Munteanu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Corobca 2014 = Liliana Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească.

Costea, Király, Radosav 1995 = Ionuț Costea, István Király, Doru Radosav, *Fond secret. Fond „S" Special*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Filimon 1957 = Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită de George Baiculescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Filimon 1958 = Nicolae Filimon, *Scrieri alese*, vol. I, ediție îngrijită de Domnica Stoicescu, București, Editura Tineretului.

Filimon 1961 = Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă (colecția „Biblioteca pentru toți").

Filimon 1978a = Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva.

Filimon 1978b = Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, ediție îngrijită de Domnica Filimon, București, Editura Albatros (colecția Lyceum).

Frunză 2003 = Victor Frunză, *Cartea cărților interzise*, București, Editura Victor Frunză (reproducere anastatică a broșurii *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, București, editată de Ministerul Artelor și Informațiilor).

Ghica 1887 = Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri. Edițiune nouă*, București, Editura Librăriei Socec & Comp.

Ghica 1967 = Ion Ghica, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură.

Ghica 2004 = Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, ediție îngrijită de Radu Gârmacea, București, Editura Humanitas.

Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45.

Negrici 2019 = Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, Iași, Editura Polirom.

Oișteanu 2012 = Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom.

Popa 2009 = Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I–II, București, Editura Semne.

Roman 1967 = Ion Roman, *Ion Ghica* (studiu introductiv), în Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, p. 7–101.

CLASSIC WRITERS UNDER *POST IMPRIMATUR* CENSORSHIP: ION GHICA AND NICOLAE FILIMON

ABSTRACT

The control exercised by communist censorship over journalistic and editorial activity, and especially over literature, has constituted one of the preferred research topics among scholars in the literary field. However, despite the dozens of volumes and hundreds of studies published in the past decades, the topic remains far from exhausted. The present study aims to examine the concrete ways in which censors (officially called editors) operated, following the regulations imposed by the Communist Party. More specifically, it focuses on the censored writings of two classic 19th-century Romanian authors, Ion Ghica and Nicolae Filimon. The analysis benefits from a key distinction in how literary texts were censored during the communist period. Unlike what might be termed *ante imprimatur* censorship – the censoring of works submitted for publication by contemporary authors –, the literary works of classical authors had been published in full, uncensored editions prior to 1949. In their case, a *post imprimatur* censorship was applied, which mutilated the original text, but left detectable traces. By analyzing the passages removed from their writings – yet available in earlier complete editions – it becomes possible not only to identify the sensitive themes, phrases, or contexts deemed inappropriate and eliminated by the censors, but also to understand how individual censors applied the regulations and directives received from higher-ranking officials. Furthermore, by comparing successive editions of the same texts published during the communist period, one can assess to what extent the act of censorship was characterized by systemic rigor, consistently enforced by all those involved, or, conversely, by arbitrariness reflected in the treatment of prohibited themes.

Keywords: *banned texts, censoring criteria, communism, Nicolae Filimon, Ion Ghica,* ***post imprimatur*** *censorship.*